

Özbekistanlı Âlim Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'un (1952-2015) Mezhep ve Mezhepsizlik ile İlgili Görüşleri

Zharkynbai SEBETOV¹

Öz

Mezhep ve mezhepsizlik konularının Orta Asya topraklarında dile getirilmeye başlaması 20. yüzyılın başlarına denk gelmekle birlikte Sovyetler Birliği'nin son dönemlerinde, özellikle 1991'de Orta Asya Türk Cumhuriyetlerin bağımsızlık kazanmasının ardından etkin bir şekilde tartışılmaya başladığı görülmektedir. Bu tartışmalarda Sovyetler Birliği'nin Orta Asya ve Kazakistan Dinî İdaresi'nin son başkanı-müftüsü (1989-1991), bağımsızlıktan sonra Özbekistan Müslümanlarının Dinî İdaresi'nin ilk başkanı-müftüsü (1991-1993), çağdaş bir âlim Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'un önemli bir yeri vardır. O, kaleme aldığı eserlerinde mezhep ve mezhepsizlik konularını etraflı bir şekilde inceleyen ilk Orta Asyalı âlim olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla araştırmanın konusunu ve kapsamını, Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'un mezhep ve mezhepsizlik ile ilgili görüş ve düşünceleri teşkil etmektedir. Bu araştırma, onun eserlerinden hareketle mezhep, taklid, mezhebe bağlanma ve mezhepsizlik kavramlarını nasıl yorumladığını, geleneksel yaklaşım karşısındaki konumunu ve benimsediği bakış açısını tespit ve tahlil etmeyi hedeflemektedir. Böylece Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'un mezhep ve mezhepsizliğe yönelik fikrinin bütüncül olarak anlaşılmasına ve değerlendirilmesine katkı sunulacaktır. Genel olarak faaliyetlerini mezhebe bağlılık konusuna yönelik yürüten Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'un mezheplerin müslümanlar arasında birliğin sağlanmasında büyük bir rolü olduğunu vurguladığı, ayet ve hadislerin mânâlarının anlaşılmasından, zaman, mekân ve şartların değişmesinden dolayı ortaya çıkabilecek ihtilafların ilmi bir ortamda yürütülmesi gerektiğini ifade ettiği, taassuptan ve her konuda ifrat ve tefritten kaçınarak "vasat (mutedil) ümmet" olmaya davet ettiği görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: İslâm Hukuku, Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, mezhep, taklid, mezhebe bağlanma, mezhepsizlik

Views of Uzbek Scholar Muhammad Sâdiq Muhammad Yusuf (1952-2015) on Sects and Non-Sects

Abstract

The issues of sect and non-sectarianism began to be brought up in Central Asian lands at the beginning of the 20th century, but it is seen that they began to be actively discussed in the last periods of the Soviet Union, especially after the Central Asian Turkic Republics gained independence in 1991. In these discussions, the last head-mufti of the Central Asia and Kazakhstan Religious Administration of the Soviet Union (1989-1991), the first head-mufti of the Religious Administration of Muslims of Uzbekistan after independence (1991-1993), a contemporary scholar, Muhammad Sâdiq Muhammad Yusuf, has an important place. He stands out as the first Central Asian scholar to examine the issues of sect and non-sectarianism in detail in his works. Therefore, the subject and scope of the research consist of Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf's views and thoughts on sect and non-sectarianism. This research aims to determine and analyze how he interpreted the concepts of sect, taqlid, affiliation to a sect and non-sectarianism, his position against the traditional approach and the perspective he adopted, based on his works. Thus, it will contribute to the holistic understanding and evaluation of Muhammad Sâdiq Muhammad Yusuf's ideas on sectarianism and non-sectarianism. It has been seen that Muhammad Sâdiq Muhammad Yusuf, who generally carried out his activities on the subject of affiliation to a sect, emphasized that sects played a major role in ensuring unity among Muslims, stated that disagreements that may arise due to the understanding of the meanings of verses and hadiths, and the change of time, place and conditions should be carried out in a scientific environment, and invited people to be a "moderate (mediocre) ummah" by avoiding bigotry and excess and understatement in every matter.

Key words: Islamic Law, Muhammad Sâdiq Muhammad Yusuf, sect, taqlid, adherence to sect, non-sectarianism

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Oş Devlet Üniversitesi Din Bilimleri Fakültesi, uzgents@gmail.com, ORCID: 0009-0003-6379-3423

Giriş

Mezhep karşıtı söylemlerin Orta Asya topraklarında 20. yüzyılın başlarında dile getirilmeye başladığı görülmektedir. Bu süreç yerel müslümanlar arasında genellikle “Vehhabîler” olarak nitelendirilen² ve bölgenin dinî yapısına yabancı bir dinî akım olarak değerlendirilen Selefilik anlayışının Orta Asya’ya ilk girdiği zamanlara denk gelmektedir.³ Orta Asya’ya gelen Selefi hocaların ilkleri arasında adı geçen ve hakkında yeterli bir bilgi bulunmayan Medineli Seyid Şarî Muhammed 1910’ların başında Taşkent’e yerleşmiştir.⁴ Ondan sonra bölgeye gelen ve daha etkili olan Şâmî Damulla et-Trablusî (ö. 1940), Damulla Türkî ve Hasan Hazret el-Kızılcarî (ö. 1937) faaliyetlerini genel olarak Hanefî mezhebine bağlılığı reddetmek ve yalnızca Kur’ân ve Sünnet’e uymaya davete yönelik yürütmüşlerdir.⁵ Daha sonra onların faaliyetlerini Şâh Rahim Kârî (ö. 1963), Hâkimcan Kârî, Rahmetullah Kârî (ö. 1981) ve Abdülvelî Kârî (ö. 1995) gibi yerel isimler ana hatlarıyla “İslâm’ın ve özellikle Hanefî mezhebinin örf ve âdetlerin etkisinden temizlenmesi” ve “saf İslâm’a dönüşmesi” gibi özetlenebilecek çalışmalarını “hücre” olarak isimlendirilen gayri resmî ilim halkaları aracılığıyla devam ettirmişlerdir.⁶ Çoğu aslen Orta Asya kökenli olup 1917 Bolşevik Devrimi’nden sonra sürgün veya göçler yoluyla Mekke ve Medine’ye yerleşen insanlar, 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasının akabinde kapıların açılmasıyla birlikte atayurtlarını ziyaret etmek ve onlara dinî konularda yardımlarda bulunmak amacıyla akın akın bölgeye gelmeye başlamışlardır.⁷ Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf’un ifadelerine göre, geldikleri yerde avamdan sayılmalarına rağmen yerel halk tarafından büyük bir “âlim” olarak görülen, bölge müslümanlarının yerleşik mezhebi, tarihi, örf ve adetlerini fazla umursamayan bu kimselerin bazıları, kendileriyle birlikte bir sürü tartışmaları getirmişler ve çeşitli ihtilaflara sebep olmuşlardır.⁸ Onlar fıkıh mezheplerine göre amelin farklı, Kur’ân ve Sünnet’e göre amelin ise farklı olduğunu söyleyerek Kur’ân ve Sünnet’e bağlılığın zarurîliğini, mezheplere bağlılığın “zararlarını” anlatmışlar ve bu sözler muhatapları için yenilik olduğu için câzip gelmiş, zamanla yerel halkın arasından takipçiler edinmeye başlamışlardır.⁹

Bölgenin dinî yapısıyla uyuşmayan ve genel olarak mezhep karşıtı bir nitelik taşıyan bu çalışmalarla mücadele eden yerel din âlimlerinin başında söz konusu anlayışlara muhalefetin sembol ismi olarak nitelenen ve Mevlevî Hindustânî lakabıyla tanınan Muhammedcân Rustemov (1892-1989) gelmektedir.¹⁰ İlk olarak eğitimine Hokand ve Buhara’da başlayan Mevlevî Hindustânî, daha sonra Hindistan

² Bakhtiyar Babadzhanov vd., “Mukhammadzhan Khindustani (1892-1989) i religioznaja sreda ego epokhi (predvaritel’nye razmyshleniya o formirovani ‘sovetskogo islama’ v Srednej Azii) [Muhammadjan Hindustani (1892-1989) and the Religious Milieu of His Time (Preliminary Consideration of the Formation of ‘Soviet Islam’ in Central Asia)]”, *Vostok* 5 (Eylül-Ekim 2004), 54.

³ Mehmet Ali Büyükkara, “Dışlamacı Müslümanlığın Orta Asya’daki İzdüşümleri: Selefilik Hareketi ve Taliban”, *Orta Asya’da İslâm*, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı (Ankara-Türkistan: Ahmet Yesevî Üniversitesi, 2012), 3/1287.

⁴ Büyükkara, “Dışlamacı Müslümanlığın Orta Asya’daki İzdüşümleri”, 3/1294.

⁵ Babadzhanov vd., “Mukhammadzhan Khindustani (1892-1989)”, 53.

⁶ Babadzhanov vd., “Mukhammadzhan Khindustani (1892-1989)”, 53-55.

⁷ Seyfettin Erşahin, “Bağımsızlık Sonrasında Türkistan Cumhuriyetlerinde Dini Yapılanma”, *Türk Dünyasının Dini Meseleleri [Kutlu Doğum Haftası (8: 1997: Ankara)]*, yay.haz. Ömer Turan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 55.

⁸ Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, *İhtiloflar: Sabablar, Yeçimler* (Taşkent: Hilol-Naşr, 2016), 16-17.

⁹ Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, *Öçik Hat*, (Taşkent: Hilol-Naşr, 2016), 20; Muhammed Yusuf, *İhtiloflar: Sabablar, Yeçimler*, 18.

¹⁰ Büyükkara, “Dışlamacı Müslümanlığın Orta Asya’daki İzdüşümleri”, 3/1296.

medreselerinde devam etmiş, memleketine döndükten sonra dönemin şartları gereği kurduğu gizli hücrelerde geleneksel Hanefî eğitim-öğretimini canlandırmaya yönelik faaliyetler yürütmüştür. Tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, mantık, sarf ve nahiv ilim dallarıyla ilgili bazı Arapça eserleri Farsça ve Özbekçeye tercüme ettiği belirtilen Mevlevî Hindustân'ın yerleşik mezhep çizgisiyle uyuşmayan söz ve düşünceleri eleştirdiği bazı ses ve video kayıtları bulunmaktadır. Ayrıca ona ait olan *Beyân el-Furkân fî tercimetil'-Kur'ân* adlı Özbekçe meâl çalışması yayınlanmıştır (Taşkent: Mâverâünnehir, 2006).

Çalışmamızda konu edindiğimiz Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf da asırlardır bölge halkları benimseyen Hanefî ve Mâtüridî mezhep çizgilerini korumaya, genel anlayışa ters düştüğü için müslümanlar arasında zararlı ihtilaflar yaratarak hem bölgesel ve ulusal güvenliği tehdit edici hem de birliği zedeleyici unsur olarak nitelendirdiği mezhep karşıtı söylemlerle mücâdeleye yönelik faaliyetler yürütmüştür. Söz konusu meseleleri ele aldığı ve etraflı bir şekilde incelediği -aşağıda kısaca tanıtımları yapılacak olan- *İhtiloflar: Sabablar, Yeçimlar* (İhtilaflar: Sebepler, Çözümler), *Mazhablar Birlik Ramzi* (Mezhepler Birliğin Simgesidir), *Fıkhiy Yöneliş ve Kitoblar* (Fikhî Yönelimler ve Kitaplar), *Vasatiya – Hayot Yoli* (Vasatîlik Hayat Yoludur) adlı eserleri ve konuyla ilgili tercüme ettiği bazı kitaplar çalışmamızın ana kaynaklarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla araştırmamızda Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'un mezhep ve mezhepsizlik ile görüşleri yukarıda zikredilen eserlerinin çerçevesinde özetlenerek değerlendirilecektir.

Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf hakkında yapılmış birçok araştırma bulunmaktadır.¹¹ Burada Martha Brill Olcott'un "A Face of Islam: Muhammad-Sodiq Muhammad-Yusuf"¹² ve Bakhtiyar Babadjanov'un "The Last Soviet Mufti of Central Asia: Muhammad-Sodiq Muhammad-Yusuf"¹³ adlı araştırmalarını özellikle zikretmek gerekir. Bu araştırmalarda Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'un faaliyetleri, ilmî ve siyasî kimliği değerlendirerek onun mezhep ve mezhepsizlik ile görüşlerine kısaca değinilmekte ve bölge müslümanlarının birliğini sağlamak için gösterdiği çaba hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Bununla birlikte onun konumuzla ilgili görüşlerinin kapsamlı bir şekilde incelendiği bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu durum, zamanında İslâmî ilimlerin gelişmesinde ciddî katkıları bulunan büyük âlimlerin çıktığı topraklarda yetişen hem ilmî kimliği hem de siyasî yönüyle bölge halkları arasında saygın bir yeri

¹¹ Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf ile ilgili çalışmalar için bkz.: Seyfettin Erşahin, "Özbek Âlim Muhammed Sadık Muhammed Yusuf'un "İslâm'da İnsan Hakları" Adlı Eseri Üzerine", *İslâmî Araştırmalar* 14/2 (2001), 337-343; Yunus Abdurahimoğlu – Asife Ünal, "Şeyh Muhammed Sadık Muhammed Yusuf ve Kur'an İlimleri", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/1 (Ağustos 2016), 404-411; Abdukhafiz Abdurahimov, *Özbek Müfessir Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'un Tefsîr-i Hilâl Adlı Eserinde Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Khalima Rakhmanova, *Şeyh Muhammed Sadık Muhammed Yusuf'un Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020); Hacı Ekber Fergani, *Mâverâünnehir Tefsir Geleneğinin 20. Yüzyıldaki Özellikleri: Şeyh Muhammed Sadık Muhammed Yusuf ve Tefsiri Hilâl* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

¹² Martha Brill Olcott, "A Face of Islam: Muhammad-Sodiq Muhammad-Yusuf", *Carnegie Papers* 82 (March 2007), 5-29.

¹³ Bakhtiyar Babadjanov, "The Last Soviet Mufti of Central Asia: Muhammad-Sodiq Muhammad-Yusuf", *Voices on Central Asia* (Erişim 10 Ekim 2024).

olan Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'un mezhep ve mezhepsizlikle ilgili düşünce ve görüşlerinin etraflı ve kapsamlı bir şekilde incelenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. İşte bu çalışmada böyle bir ihtiyaca cevap vermeye çalışılacaktır.

1. Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'un Kısaca Hayatı ve Eserleri

Olcott'un Özbekistan ve civarındaki ülke müslümanlarının resmî olmayan ruhânî lideri, bölgenin en karizmatik figürü olarak tanımladığı,¹⁴ geleneksel İslâm anlayışının güçlendirilmesinden ve müslümanların sünnî birliği fikri etrafında birleşmesinden yana olduğu için sıkı bir M. Saîd Ramazan el-Bûtî taraftarı olduğunu,¹⁵ modern dünyaya uyum sağlamak için İslâm'ı ve geleneklerini değiştirmeye gerek olmadığını, sadece fetva aracını daha etkili bir şekilde kullanmanın gerekli olduğunu savunduğu için muhafazakâr modernizmi temsil ettiğini¹⁶ söylediği Muhammed Sâdık 12 Nisan 1952'de Özbekistan'ın Asaka ilçesine bağlı Niyazbatır köyünde dünyaya gelmiş,¹⁷ ilk dinî eğitimini câmi imamlığı yapan babası Muhammed Yusuf'tan (1928-2004) almıştır. 1969'da liseyi tamamladıktan bir yıl sonra babasının da okuduğu Mir Arap medresesinde eğitime başlamış, 1974'te Taşkent'te yeni kurulan İmam Buhârî İslam Enstitüsü'ne naklini yaptırmış ve 1975'te buradan mezun olmuştur.¹⁸ Mezuniyetinden sonra bünyesinde çalışmaya başladığı Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dinî İdaresi'nin yönlendirmesi ile 1976-1980'de Libya'nın Trablus şehrinde bulunan Libya Devlet İslâm Üniversitesi'nde eğitim görmüş, 1981'de İmam Buhârî Taşkent İslam Enstitüsü'nde hocalığa başlamıştır. Bir yıl sonra aynı Enstitü'nün müdür yardımcılığına, 1984'te ise müdürlüğüne atanmıştır. 1989'da baş müftü sıfatıyla Orta Asya ve Kazakistan Dinî İdaresi başkanlığına seçilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Özbekistan'ın yeniden teşkilatlanan Dinî İdaresi başkanı-müftülüğüne getirilmiştir. Ayrıca 1989'da Sovyetler Birliği Yüksek Meclisi'ne milletvekili olarak seçilmiş, Orta Asya müslümanların sesinin Moskova'ya duyurulmasına katkı sağlamıştır. 1993'te siyasî baskılardan dolayı görevinden istifa ederek ailesiyle birlikte Suudi Arabistan'a taşınmak zorunda kalmıştır. Bir yıl kadar Mekke'de kaldıktan sonra Libya'ya taşınmış ve 2000 yılına kadar Trablus'ta yaşamıştır.¹⁹ 2001'de vatanına dönen Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf vefat tarihi olan 2015 yılına kadar geniş çaplı ilmî faaliyet yürütmüş ve İslâmî ilimlerin her alanında ellinin üzerinde (cilt olarak yüzden fazla) eser kaleme almıştır. En önemli eserlerinin başında Kur'ân-ı Kerim'i başından sonuna kadar tefsir ettiği 6 ciltlik *Tafsiri Hilol*, Şeyh Mansûr Ali Nâsîf'in *et-Tâc el-Câmi' li'l-usûl fî ehâdîsi'r-Resûl* adlı kitabının şerhi mahiyetindeki 33 ciltlik *Hadis va Hayot*, dinî konularla ilgili kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplar ve fetvalarını içeren 8 ciltlik *Zikir Ahlidan Sorang* adlı eserleri gelmektedir. Burası onun bütün eserlerine yer vermeye müsait olmadığı için çalışmamızda istifade ettiğimiz kitapları hakkında kısaca bilgi vermenin yeterli olacağını düşünüyoruz.

¹⁴ Martha Brill Olcott, "A Face of Islam: Muhammad-Sodiq Muhammad-Yusuf", 5.

¹⁵ Martha Brill Olcott, "A Face of Islam: Muhammad-Sodiq Muhammad-Yusuf", 24.

¹⁶ Martha Brill Olcott, "A Face of Islam: Muhammad-Sodiq Muhammad-Yusuf", 25.

¹⁷ Muhammed Amin Muhammed Yûsuf, *İslomga Bog'ishlangan Umr* (Taşkent: Hilol-Naşr, 2016), 2.

¹⁸ Muhammed Yûsuf, *İslomga Bog'ishlangan Umr*, 39.

¹⁹ Muhammed Amin, *İslomga Bog'ishlangan Umr*, 58-59.

1. *Kifoya Şarhi Muhtasari Vikoya*: Bu eser Orta Asya'da halen medreselerde temel ders kitabı olarak okutulan Sadrüşşerîa es-Sânî'nin *en-Nukâye muhtasarü'l-Vikaye* adlı kitabının şerhidir. Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, eserinin mukaddemisinde fıkıh iliminin tarifi, tarihi, kaynakları, Ebû Hanîfe ve diğer müctehid imamlar, Hanefî mezhebi ve mezhepler arası ihtilaflar hakkında geniş bilgi vermiştir.

2. *İhtiloflar: Sabablar, Yeçimler (İhtilaflar: Sebepler, Çözümler)*: Özellikle mezhep karşıtlarının bazı fikhî meselelerle ilgili Hanefî mezhebine yönelik eleştirilerine Kur'ân ve Sünnet'ten deliller, muteber fıkıh kitaplarından nakiller ve şahsî yorumlarıyla verdiği cevapları içermektedir. Bu eser Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkî Cumhuriyetlerdeki, özellikle Özbekistan'daki dinî durumu da tasvir etmektedir.

3. *Mazhablar Birlik Ramzi (Mezhepler Birliğin Simgesidir)*: Müellif bu eserinde dört fıkıh mezhebi, fikhî ihtilaflar, itikadî mezhepler, taklid ve mezhebe bağlanma gibi hususların üzerinde durmuş ve mezhepleri inkâr etmenin ümmet birliğini zedeleyici sonuçlar doğurmakta olduğunu vurgulayarak özellikle bölgesel ve ulusal güvenlik açısından bundan sakınmanın zarurîliğini ve öteden beri bölgede var olagelen mezhepleri taklid etmenin birliği sağlamadaki rolünü anlatmıştır.

4. *Vasatiya – Hayot Yoli (Vasatilik Hayat Yoludur)*: Vasatiyeyi genel itibariyle sırat-ı müstakim ve mutedillik olarak tarif eden müellif bu eserinde her türlü dinî konuda ifrat ve tefritten kaçınma, Kur'ân'da da ifade edilen “vasat (adaletli) ümmet” kavramının esasında hayat geçirerek hoşgörü ve kardeşliği ilke edinme üzerinde durmuştur.

5. *Fıkhiy Yöналиş va Kitoblar (Fikhî Yönelimler ve Kitaplar)*: Genel olarak fıkıh ilminin tarihi, fikhî eserlerin telif edilme serüveni, dört fıkıh mezhebi, fıkıhın her alanında yazılan klasik ve güncel kitaplar, günümüzdeki fıkıh ve fetva kurulları ve onların işleyiş tarzı, mezhep karşıtlarının bazı eleştirilerine cevaplar hakkında bilgi verilmiştir.

Bunların dışında Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'un araştırma konumuz ile ilgili tercüme ettiği eserler de bulunmaktadır. Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî'nin *el-Lâ Mezhebiyye: Ahtaru bid'a tüheddidü's-şerî'ate'l-İslâmiyye (Mazhapsizlik İslom Şariatiga Tahdid Soluvçi Eng Hatarli Bidattir*, Taşkent: Hilol-Naşr, 2018) ve Muhammed Avvâme'nin *Eserü'l-hadîsi's-şerîf fi'htilâfi'l-e'immeti'l-fukahâ' (Fakih İmâmlar İhtilâfida Hadisi Şarîfning Orni*, Taşkent: Hilol-Naşr, 2018) adlı eserlerini Özbekçeye tercüme etmiştir.

2. Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'un Mezhep Anlayışı

2.1. Mezhep

Fıkıh mezheplerinin toplum içerisinde önemli görevleri yerine getirdiği açıktır. Öncelikle mezheplerin, müslümanların hayatını kolaylaştıran, onların gönül rahatlığıyla dinî hayatlarını devam ettirmelerine katkı sunan kurumlar olarak görülmesi gerekir. Tabiatı gereği insanoğlu farklı düşünebilme ve yorumlayabilme özelliğine sahip bir varlık olduğundan dolayı temelini görüş farklılıkları oluşturan mezheplerin varlığı da kaçınılmaz bir gerçekliktir. Görüş farklılıklarının bir sonucu olarak İslâm'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkmaya başlayan mezhepler günümüze kadar varlığını sürdürmüşlerdir. Bundan dolayı mezhep olgusunu dinî hayatın bir gerçeği ve gereği

olarak değerlendiren Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'a göre asırlardır müslümanlar, Allah'ın Kitabı'na ve Hz. Peygamber'in Sünneti'ne dayalı ictihad ile ortaya çıkarılan ve Cenab-ı Hakk'ın rızasına ulaştıran yolları mezhep olarak anlayagelmışlerdir. Aslında tek bir yol vardır. Bu yol Allah'ın kıyamete kadar bâki olacak son ve mükemmel dini, bütün zaman ve mekanlarda insanlara iki dünya kurtuluş yolunu gösteren İslâm'dır.²⁰ İnsanların tutunması gerekli olan tek yol da budur. Bu yol geniştir. Dolayısıyla bu yolda yürüyenler kendi ilim ve anlayışları çerçevesinde bu yolun içindeki belirli bir şeritten gitmeyi seçebilirler. İşte bu şeritler müslümanların tercihiine dayalı ictihadî yollar olan mezheplerdir.²¹ Mezhebin sözlükte "güzellik" ve "yürümek, varmak, gitmek" gibi anlamlara geldiğini, örfte ise "güzel yol" anlamında kullanıldığını ifade eden Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, müctehid bir âlimin veya ilmî bir ekolün belli bir düzene sokulmuş usûl ve fikirlerinin mecmuasını mezhep olarak tanımlamaktadır.²²

O, mezheplerin ortaya çıkmasındaki temel etkenin başta Kur'ân ve Sünnet olmak üzere zannî delillerden çıkarılan şer'î hükümler konusunda meydana gelen görüş ayrılıkları olduğunu, bu ihtilafların nübüvvet döneminden itibaren varlığını sürdürdüğünü, ancak Hz. Peygamber hayatta olduğu için sahâbe arasında yaşanan görüş ayrılıkları onun tasdikinden geçtiğini, mezheplerin omurgasını oluşturan ihtilafların ise sahâbe döneminden itibaren oluşmaya başladığını ifade etmektedir. Bundan dolayı fıkıh mezheplerinin ortaya çıkış tarihi, sahâbe döneminden itibaren başlar. Sahâbe fakihleri birçok fıkıh hükmünde ittifak etmişlerse de bir kısmında ihtilaf etmişlerdir. Dolayısıyla onlardan birinin savunduğu görüşler, onu diğerlerinden ayıran bir fıkıh ekolünü oluşturmuştur.²³

Fıkıh ekollerinin gelişiminde etkili olan önemli etkenlerden biri, Hz. Osman'ın hilafeti döneminde ve sonrasında sahabenin çeşitli beldelere dağılmasıdır. Bu, onların tâbiinden olan öğrencilerine, yerleştikleri ve yaşadıkları yerin karakterini kazıyan bir süreçtir. Irak'taki Rey medresesi ile Hicaz'daki Hadis medresesi bu büyük etkenlerin eseri olup, bu gelişmenin ilk ve en büyük tezahürlerindendir. Onların fikhî ictihadlarının pratikteki en görünür sonucu, metinlerin yorumlanması kurallarında veya usûl-i fıkıh adı verilen ilimde tezahür eden bir metodun ortaya çıkmasıdır. Bunun bir başka sonucu da fıkıh ve hadis araştırmaları için yapılan seyahatlerin artması, fıkıh konularındaki tartışma ve müzakerelerin çoğalmasıdır. Bütün bunlar fikhî ihtilafların kapsamını daraltmış ve birbirine zıt pek çok görüşü bir araya getirmiştir. Bu sonuçların neticesinde mezhepler de ortaya çıkmıştır.²⁴ Müslümanlar arasında geniş bir kitleye yayılan, öğrencileri ve takipçilerinin sayısı çok olan fakihlere "fikhî mezhep sahibi" denir. Onların arasında dört fakih meşhur olup mezhepleri müslümanların çoğunluğu tarafından

²⁰ Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, *Mazhablar Birlik Ramzi* (Taşkent: Hilol-Naşr, 2018), 3.

²¹ Muhammed Yusuf, *Mazhablar Birlik Ramzi*, 4.

²² Muhammed Yusuf, *Mazhablar Birlik Ramzi*, 32.

²³ Muhammed Yusuf, *Mazhablar Birlik Ramzi*, 154-162.

²⁴ Muhammed Yusuf, *Mazhablar Birlik Ramzi*, 162-163.

“resmî fıkıh mezhepleri” olarak kabul edilmiştir. Bunlar Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleridir.²⁵

Bu bilgilerden Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'un fıkıh mezheplerinin sağlam temellere dayandıklarını ifade etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Böylesi bir sağlam temeller üzerinde olan ve müslümanların kendileriyle asırlardır dinî hayatlarını sürdüren mezhepleri, yanlışlık ve sapkınlık ile itham edilmesini ise art niyete bağladığı görülmektedir.

2.2. Taklid ve Belirli Bir Mezhebe Bağlanmanın Hükümü

Taklidi, sözü hüccet sayılmayan bir şahsın görüşünü delilini bilmeksizin benimseme ve o görüşle amel etme şeklinde tarif eden Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, taklidin hükümü ile ilgili üç farklı görüşü nakletmektedir.²⁶

1. *“Taklid hiçbir şekilde câiz değildir, herkesin kendisi ictihad etmesi lâzım.”* Ona göre İbn Hazm ve onun takipçileri bu görüştedirler.

2. *“Müctehid imamlardan sonra ictihad kapısı kapanmıştır ve artık ictihad etme imkânı olmadığından dolayı herkes için taklid vaciptir.”* Ona göre bu üzerinde ittifak edilen bir görüş niteliğinde görülmüş ve uzun bir müddet sıkı bir şekilde tutulmuştur.

3. *“Mutlak ictihad derecesine ulaşamayanların mutlak müctehid imamlardan birisini taklid etmesi lâzım olur. Fıkıhın bazı konularında ictihad edebilir durumda olsa bile ictihad edemediği konularda başkasını taklid etmesi gereklidir.”*

Bilmeyenlerin bilenlere sormasını (en-Nahl 16/43) emreden âyetin, insanların arasında bilgililerin ve bilgisizlerin bulunacağına delalet ettiğini, hükmünü bilmediği meselelerin bilenlere sorulması gerektiğini ve bu durumun âlimleri taklid etme olgusunu ortaya çıkaracağını ifade eden Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, hem “herkese taklid vâcip” hem de “herkese ictihad vâcip” görüşlerinin isabetli olmadığını belirterek kendisinin üçüncü görüşü tercih ettiğini söylemektedir.²⁷

Belirli bir mezhebe bağlanma konusuna gelince Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, müslüman toplumlar hem kendi tarihini hem de ümmetin tarihini iyi öğrenmesi ve geçmişten ibretler alması gerektiğini ifade ederek ümmetin kendi arasındaki çeşitli ihtilaflarla baş edebilmesinin çaresi olarak fikhî mezheplere bağlanmayı görmektedir. Herkesin aynı anlayış ve düşüncede olmasının imkansızlığından dolayı tüm ümmetin tek bir mezhebe bağlı olması gerekmez, hak ve muteber olarak görülen dört mezhepten birine bağlanılabilir.²⁸

Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, âlimler belirli bir mezhebe bağlanmanın gerekli olup olmadığı hususunda ihtilaf ettiklerini söyleyerek bazılarına göre bunun vâcip olduğunu ifade etmektedir. Celâleddin el-Mahallî (ö. 864/1459) *el-Bedrû't-tâli' fî halli Cem'î'l-cevâmi'*, İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) *et-Tahrîr fî 'ilmi'l-usûl* adlı eserlerinde

²⁵ Muhammed Yusuf, Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, *Kifoya Şarhi Mutasari Vikoya* (Taşkent: Şark Naşriyot, 2008), 1/10-11.

²⁶ Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, *Usulü'l-fıkıh* (Taşkent: Hilol-Naşr, 2019), 540.

²⁷ Muhammed Yusuf, *Usulü'l-fıkıh*, 541.

²⁸ Muhammed Yusuf, *İhtilaflar: Sabablar, Yeçimler*, 78-79.

bu görüşü paylaşmışlardır.²⁹ Bazı âlimler ise müslüman için belirli bir mezhebe bağlanmanın gerekli olmadığını, istediği bir mezhebe göre amel etmede muhayyer olduğunu söylemişlerdir. Bu âlimlere göre taklid ettiği mezhebi diğerlerinden üstün görmemesi ve taassuba düşmemesi lâzım. *Muhtasarü'l-usûl* adlı eserinde İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249), *Müsellemü's-sübût* adlı eserinde Muhibbullah b. Abdüşşekûr el-Bihârî (ö. 1119/1707), *Fevâtihu'r-rahâmût fî şerhi Müsellemi's-sübût* adlı eserinde Bahrülulûm el-Leknevî (ö. 1225/1810) bu görüşü benimsemişlerdir.³⁰

Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, belirli bir mezhebe bağlanmanın gerekli olmamasının ictihad derecesine ulaşan kimselere özgü olduğunu söylemektedir. Çünkü müctehidlik derecesine ulaşanların kendileri ictihad etmeleri gerekir.³¹ İctihada ehil olmayanlar ise müctehidler taklid eder ve onların fetvasına göre amel eder. Şeriat hükümlerini müctehid vasıtası ile öğrenmek onlar için tek yoldur.³² Buradan onun belirli bir mezhebe bağlanmanın vâcib olduğu görüşünü benimsediğini anlamak mümkündür.

3. Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'un Mezhepsizlikle İlgili Görüşleri

3.1. Mezhepsizliğin Anlamı

Son asırlara kadar bir mezhebe mensup olmak bir sorun olarak görülmemiştir. Hatta mezheplere dinî hayatın önemli bir parçası olarak bakılmıştır. Modern döneme gelindiğinde ise mezheplere karşı mesafeli bir duruş ortaya çıkmış, taklid ve taassup nedeniyle İslam dünyasındaki olumsuz gidişatın sorumlusu olarak yerleşik mezhepler tutulmuştur.³³ Dolayısıyla mevcut problemin temelini mezhepler oluşturduğu için, çözümü olarak da müslümanların mezhep bağından kurtulması gösterilmiştir.³⁴ Bu düşünce sahipleri, müslümanların kendilerini bir mezhebe olan mensubiyeti ile değil, sadece müslüman olarak tanımlamalıdır. Erdem'in "mezhepsizlik söylemi" olarak ifade ettiği bu düşünce sahiplerinin bir kısmı mezhepleri ve mezhep birikimlerini hiçbir şekilde dikkate almaksızın, doğrudan Kur'ân ve sahih Sünnet'e başvurmayı önermekte, diğer bir kısmı ise Sünnet'i de devre dışı bırakarak sadece Kur'ân'a başvurmanın yeterli olacağını savunmaktadır.³⁵

Yine Erdem, tarihten günümüze mezhepsizlik söyleminin ortak noktasında buluşanları, mezhep karşıtlığı dereceleri arasında farklılıkları dikkate alarak üç ayrı grupta toplamaktadır: Birinci grup, "Ehl-i Kur'ân" veya "Kurâniyyûn" olarak adlandırılmaktadır. Sadece mezhepleri reddetmekle yetinmeyen ve Kur'ân dışındaki

²⁹ Muhammed Yusuf, *Mazhablar Birlik Ramzi*, 78.

³⁰ Muhammed Yusuf, *Mazhablar Birlik Ramzi*, 78-80.

³¹ Muhammed Yusuf, *Mazhablar Birlik Ramzi*, 79.

³² Muhammed Yusuf, *Usulü'l-fıkıh*, 537.

³³ Yusuf Eşit, "Mezhepsizlik Anlayışına Modern Dönemde Yöneltilen İki Eleştiri: M. Zahid el-Kevserî ve Said Ramazan el-Bûtî", *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı (Modern Dönem): Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı (IV.: 2022: Muş)*, ed. Murat Serdar, Cahit Karaalp, Abdullah Arca (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2022), 343, 344.

³⁴ Mehmet Erdem, "Mezhepsizlik Söyleminin Dayandırıldığı Argümanların Temel Önergeleri Üzerine", *Uluslararası Rahmet ve Çatışma Bağlamında İslam Mezhepleri Sempozyumu (25-27 Mart 2016 Karaman)*, ed. Halit Çalış, Ali Bayer, Duran Ali Yıldırım (Karaman: Karaman İslami İlimler Derneği Yayınları, 2017), 179.

³⁵ Erdem, "Mezhepsizlik Söyleminin Dayandırıldığı Argümanların Temel Önergeleri Üzerine", 179.

hiçbir delile itibar edilmemesi gerektiğini savunan bu grup için “mezhepsizlik” ifadesi de yetersiz kalır. İkinci grubu esasında mezheplere bağlı olmaya değil, daha çok mezhep taassubuna karşı olanlar oluşturmaktadır. Erdem’in “mutedil” olarak nitelendirdiği bu grup, mezhepler arasında icma ile sabit olan görüşleri kabul etmekte, ihtilaflı konularda ise, yeterli ilmî seviyede olanların bir mezhebin görüşüne göre değil, delilin kuvvetine göre tercihte bulunması gerektiğini, böyle olmayanların değişik mezheplere tâbi olabileceklerini savunmaktadırlar. Üçüncüsü ise Erdem’in “aşırı mezhepsizler” olarak tanımladığı ve ilmî seviyesine bakılmaksızın her müslümanın doğrudan Kur’ân ve Sünnet’ten hüküm alması gerektiğini savunan, bir kısmı bir mezhebe bağlı olmayı sapkınlık olarak gören ve Selefî olarak adlandırılan gruptur.³⁶

Öte yandan 20. yüzyılda çeşitli etkenlerle İslâmiyet’i kabul etmek isteyen bazı gayri müslimlerin fıkıh mezheplerinin hangisine bağlanacakları meselesi tartışma konusu olmuş, bazı âlimler böyle bir kimselerin muayyen bir mezhebe bağlı olmalarının zarûrî olmadığını savunmuşlardır. Meselâ, aslen Orta Asyalı olup, hayatının büyük bir bölümünü Suudi Arabistan’da geçiren Muhammed Sultan el-Hucendî (1880-1960) *Heli’l-müslimü mülzemün bi’t-tıbbâ’i mezhebin mu’ayyenin mine’l-mezâhibi’l-erba’a* veya asıl adıyla *Hediyyetü’s-Sultân ilâ müslimî bilâdi’l-Yâbân* adlı eser kaleme alarak müslüman olmanın ve müslüman olarak hayat geçirmenin herhangi bir mezhebe bağlı olmayı gerektirmediğini, bir müslümanın dört mezhepten birini taklid etmesi ve dinini bu mezhebe bağlı bir şekilde yaşaması gerektiği yönündeki iddialar cehaletin bir ürünü olduğunu,³⁷ mezheplerin ortaya çıkışı, yayılışı ve müslüman toplumlarında kabul görmesi İslâm düşmanlarının gayretlerinin bir sonucu olduğunu,³⁸ selef-i sâlihîn Kur’an ve Sünnet’e sıkı bir şekilde sarılıp ümmetin icmâna itibar ettiği halde sonraki dönemlerde ortaya çıkan taklid ve mezhebe bağlanma anlayışının bid’at olduğunu³⁹ ve kendisine tâbi olunması ve izinden gidilmesi gerekli olan hak mezhebin bizzat Hz. Peygamber’in mezhebi olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰ Mezheplerin varlığına veya İslâm tarihindeki bazı tezahürlerine karşı oluşan bu ve benzeri tavırlar İslâm dünyasında kısa sürede karşıt bir tutumun gelişmesine sebep olmuştur.⁴¹ Son devir Osmanlı âlimlerinden M. Zâhid el-Kevserî (1879-1952) mezheplere muhalefet etmenin ilmî özgürlük anlamını taşımadığını vurgulayarak fıkıh meselelerinde ictihad edebilecek seviyede olmayanların bir mezhebe bağlı olması gerektiğini söylemiş ve taklide karşı çıkanları sert bir dille eleştirdiği “Mezhepsizlik dinsizliğin köprüsüdür” adlı bir makale kaleme almıştır.⁴² Son dönem âlimlerinden M. Saîd Ramazan el-Bûtî (1929-2013) de Hucendî’nin yukarıda zikredilen eserine reddiye olarak kaleme aldığı *el-Lâ Mezhebiyye: Ahtaru bid’a*

³⁶ Erdem, “Mezhepsizlik Söyleminin Dayandırıldığı Argümanların Temel Önergeleri Üzerine”, 184.

³⁷ Muhammed Sultan el-Hucendî, *Heli’l-müslimü mülzemün bi’t-tıbbâ’i mezhebin mu’ayyenin mine’l-mezâhibi’l-erba’a*, thk. Ebû Üsâme Selim b. İd el-Hilâlî (Merkezü’d-dirâsâtî’l-menheciyyeti’s-selefiyye, 1420/1999), 49-50.

³⁸ Hucendî, *Heli’l-müslimü mülzemün bi’t-tıbbâ’i mezhebin mu’ayyenin mine’l-mezâhibi’l-erba’a*, 79.

³⁹ Hucendî, *Heli’l-müslimü mülzemün bi’t-tıbbâ’i mezhebin mu’ayyenin mine’l-mezâhibi’l-erba’a*, 63.

⁴⁰ Hucendî, *Heli’l-müslimü mülzemün bi’t-tıbbâ’i mezhebin mu’ayyenin mine’l-mezâhibi’l-erba’a*, 69.

⁴¹ Ferhat Koca, “Mezhep (Fıkıh)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/541.

⁴² Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Makâlâtü’l-Kevserî* (Kahire: el-Mektebetü’t-tefvikiyye), 129-137. Kevserî’nin mezhepsizlik ile ilgili görüşlerinin değerlendirmesi için bkz.: Eşit, “Mezhepsizlik Anlayışına Modern Dönemde Yöneltilen İki Eleştiri”, 345-349.

tüheddidü's-şerî'ate'l-İslâmiyye adlı kitabında mezhep, icthad, taklid ve belirli bir mezhebe bağlanma konularını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.⁴³

Genel olarak faaliyetlerini mezhebe bağlılık konusuna yönelik yürüten ve Olcott'un ifadesine göre bu konuda sıkı bir M. Saîd Ramazan el-Bûtî taraftarı olan⁴⁴ Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'a göre günümüzde de asırlardır müslümanlar tarafından benimsenen ve hürmet edilegelen dört fıkıh mezhebini inkâr eden, onlar hakkında münasebetsiz sözler sarfeden, kendilerini müctehid sanan ve aslında "tek kitap ve kaset medeniyetine" mensup kimseler türemişlerdir.⁴⁵ Onlar mezhepleri inkar ederken aslında kendileri de yeni bir mezhep oluşturmaya çalışmaktadırlar.⁴⁶ Gerçi onların tamamen yeni bir mezhep oluşturma imkânına sahip değillerdir. Çünkü öğrendiklerinin çoğu mevcut mezheplerin birikimine dayanmaktadır ve mevcut mezheplersiz dini öğrenmek zor bir iştir. Meselâ, onlar namazı ve diğer ibadetleri müslümanlar arasında öteden beri yayılmış olan fikhî mezheplerden farklı bir tarzda takdim edemezler. Aslında bir mezhebin esaslarına göre ilim öğrendikleri halde sonradan mezhepsizlik derdine düşmüşler ve bir-iki hususu bahane ederek mezheplerin Hz. Peygamber'in zamanında olmadığını, dolayısıyla mezhep imamlarının değil, Allah ve Elçisi'nin dediklerine göre amel edilmesi gerektiğini iddia etmeye başlamışlardır. Bu iddialarını ispatlamak üzere Kur'ân ve Sünnet'ten kendi başlarına hüküm çıkarmaya kalkışmışlar ve hataya yol açarak ihtilaflara sebep olmuşlardır. Onlar müslümanlar tarafından dinî bilgilerine güvenilen müctehid imamların öncülüğünde kurulmuş olan mezhepleri terk ederek aslında icthadın çok uzağında ve kuru bir davadan başkası olamayan "mezhepsizlik" mezhebine bağlanmaya çağırmaktadırlar.⁴⁷

3.2. Mezhep Karşıtlığının Zâhirîlikle İlişkisi

Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'a göre günümüzdeki mezhep karşıtları Kur'ân ve Sünnet'ten hüküm çıkarmada Zâhirî mezhebinin yolunu tutmaktadırlar.⁴⁸ Zâhirîliğin sözlük anlamının "bir şeyin cevherine, mahiyetine ve asıl anlamına itibar etmeksizin sadece dış görünüme göre yüzeysel bakış"⁴⁹ olduğunu söyleyen Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, Kur'ân ve Sünnet'i anlamada, bunlardan hüküm çıkarmada ayet ve hadislerin anlamlarının derinliklerini araştırmaksızın, dinin maksat ve hikmetlerini göz ardı ederek yüzeysel anlama göre hüküm çıkaran kimseleri zâhirîler olarak nitelemekte

⁴³ Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî, *Mazhabsizlik İslom Şariatiga Tahdid Soluvçi Eng Hatarli Bidattir*, çev. Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf (Taşkent: Hilol-Naşr, 2018). Bûtî'nin mezhepsizlik ile ilgili görüşlerinin değerlendirmesi için bkz.: Eşit, "Mezhepsizlik Anlayışına Modern Dönemde Yöneltilen İki Eleştiri", 349-357; Ferhat Akdoğan – Mahsum Aslan, "Muhammed Said Ramazan El-Bûtî'nin Mezhepsizlik Söylemine Yaklaşımı", *Batman Akademi Dergisi* 7/1 (Haziran 2023), 36-57. <https://doi.org/10.58657/batmanakademi.1272844>.

⁴⁴ Olcott, "A Face of Islam: Muhammad-Sodiq Muhammad-Yusuf", 24.

⁴⁵ Muhammed Yusuf, *İhtiloflar: Sabablar, Yeçimler*, 69. Muhammed Sadık Muhammed Yusuf, "nerelerdendir" ellerine geçen bir kitabı okuyarak bütün dünyanın ilminin bu kitapta olduğunu ve onun dışında ilmin olmadığını, bazı kasetleri dinleyerek müslümanların dörtte üçünü küfürle suçlayanları "tek kitap ve kaset medeniyetine mensup" kimseler olarak nitelendirmektedir.

⁴⁶ Muhammed Yusuf, *İhtiloflar: Sabablar, Yeçimler*, 87.

⁴⁷ Muhammed Yusuf, *İhtiloflar: Sabablar, Yeçimler*, 88.

⁴⁸ Muhammed Yusuf, *İhtiloflar: Sabablar, Yeçimler*, 88.

⁴⁹ Muhammed Yusuf, *İhtiloflar: Sabablar, Yeçimler*, 92.

ve onların tutundukları yolun Zâhirî mezhebi olarak isimlendirildiğini söylemektedir.⁵⁰ Zâhirî mezhebinin kurucusu Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884), en büyük temsilcisi İbn Hazm (ö. 456/1064) olduğunu söyleyerek onların en belirgin özelliği kıyası reddetmek olduğunu ifade etmektedir. Onların diğer âlimler tarafından garip olarak nitelenen fikirlerine örnekleri kendi eleştirileriyle beraber zikretmektedir.⁵¹

Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'a göre günümüzde mezhep karşıtları eski zâhirîlerin bazı fikirlerini tutunmaktadırlar ve dolayısıyla onları “yeni zâhirîler” olarak isimlendirmek mümkündür. Yeni zâhirîler öncekilerinden cüzî metinlere tutunmak, kelimeleri sözlük anlamına göre tahlil etmek, yüzeysel anlam vermek, kıyası inkâr etmek, hükümleri maksat ve hikmetlerle ilişkilendirmemek gibi özellikleri miras olarak almışlardır. Bu durum onların dini anlamalarına, nasslardan şer'î hüküm çıkarmalarına, onları hayatla irtibatlandırmalarına ve kendilerinin insanlar ile ilişkilerine tesir etmektedir.⁵²

Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'un ifadelerine göre yeni zâhirîlerin genel özelliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Ayet ve hadisleri anlama ve onlardan hüküm çıkarmada zâhirî anlamlarına tutunarak sözlük anlamına göre tahlil etmek ve şeriatın maksatlarına itibar etmemek;
2. Şeriatın kolaylaştırma ilkesine yanaşmamak;
3. Kendi fikirlerini tek doğru olarak görmek;
4. Kendi düşüncelerine muhalif olanlarla uzlaşmaktan kaçınmak;
5. Kendi fikirlerini benimsemeyenleri fâsık, bidatçı ve hattâ kâfirlikle suçlamak;
6. Dinî meselelerde insanlar arasında fitne çıkmasını umursamamak.⁵³

Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'a göre yeni zâhirîler müslümanlar arasında çeşitli tartışmaların meydana gelmesine sebep olmaktadır. Eğer bu anlayış ve düşüncelerini sadece kendileri tatbik ederek diğer insanlara etkisi olmasaydı belki itibar edilmeyebilirdi. Fakat onlar kendi düşüncelerine başkalarının da uymasını zorunlu gördükleri ve bu yönde faaliyetler yürüttükleri için müslümanlar arasında tatsız bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.⁵⁴

3.3. Mezhep Karşıtlarının Temel İddiaları ve Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'un Cevapları

Tarihten günümüze mezhepsizliği savunanlar kendi düşüncelerini meşrulaştırmak için çeşitli gerekçeleri ve bunları temellendirdikleri önermeleri ileri sürerek⁵⁵ mezheplere ve mezhepleri savunanlara eleştiriler yöneltmişlerdir. Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, mezhep karşıtlarının mezheplere yönelttiği eleştirilerin bazılarını

⁵⁰ Muhammed Yusuf, *İhtiloflar: Sabablar, Yeçimler*, 99.

⁵¹ Bkz. Muhammed Yusuf, *İhtiloflar: Sabablar, Yeçimler*, 99-115.

⁵² Muhammed Yusuf, *İhtiloflar: Sabablar, Yeçimler*, 116.

⁵³ Muhammed Yusuf, *İhtiloflar: Sabablar, Yeçimler*, 116-117, 319-324.

⁵⁴ Muhammed Yusuf, *İhtiloflar: Sabablar, Yeçimler*, 117.

⁵⁵ Mezhepsizlik düşüncesinin temel argümanlarının tahlili için bkz.: Erdem, “Mezhepsizlik Söyleminin Dayandırıldığı Argümanların Temel Önergeleri Üzerine”, 184-189.

eserlerinde yer vermiş ve kendi ifadesiyle onlara ilmî bir bakış açısıyla cevaplar vermiştir. Aşağıda bu hususlar üzerinde durulacaktır.

1. *“Mezheplere uymak Kur’ân ve Sünnet’e uymayı terk etmektir.”*

Fıkıh mezheplerine uymak Kur’ân ve Sünnet’e uymayı terk ederek bir insanın görüşlerine göre amel etmek anlamına gelmez. Mezhep imamları, insanların Kur’ân ve Sünnet’i kolayca anlamalarını sağlamışlar ve onlara göre amel etmenin yollarını kendilerine özgü usûllerle açıklamışlardır. Onlar hiçbir zaman kendilerinin ilahlaştırılmalarını ya da diğer insanlardan üstün tutulmalarını talep etmemişlerdir. Sadece emekleri, ilim, edep ve takvalarıyla müslümanların saygılarını kazanmışlardır.⁵⁶

Müctehid imamlar Kur’ân ve Sünnet’i esas alarak şeriatın kurallarını ihmal etmeden her zaman ve mekânda geçerli İslâm’ın ana gâyeleri, maksatları, insanların imkân ve ihtiyaçlarını dikkate alarak faaliyet yürütmüşlerdir.⁵⁷

2. *“Mezhebe bağlanmak bidattır.”*

Hiz. Peygamber’in devrinde mezheplerin olmadığı, dolayısıyla mezheplere uymanın bidat olduğu yönündeki itiraz akaid ve ibadetler alanında söz konusu olabilir. Fakat usûl, anlayış, beyan konusunda böyle bir eleştirinin anlamı yoktur.⁵⁸ Ayrıca insanların dinî bilgilerinin önceki zamanlara göre daha sığlaştığı, arap olmayan müslümanların çoğunluğunun Fâtîha sûresinin manasını anlamayacak hale geldiği, ilmî seviyesi yüksek âlimlerin sayısının azaldığı günümüzde mezheplerin bidat olduğunu ve her müslümanın kendisi ictihad etmesinin lâzım olduğunu iddia etmenin elle tutulur bir tarafı da yoktur.⁵⁹

3. *“Her müslüman bizzat kendisi ictihad etmelidir.”*

Sahâbe ve tâbiîn devirlerinde ictihad edemeyenler müctehid olanlarından kendileri bilmeyen meselelerin hükmünü sorup öğrenirlerdi. Müctehid sahâbe ve tâbiînler de bu durumu hiç yadırgamadan kendilerine sorulan meselelerin hükmünü anlatırlardı. Eğer herkesin kendisi ictihad etmesi gerekli olsaydı öncelikle onlar bunu uygular, soru soranlara “kendiniz ictihad edin” derlerdi. Bu durum ictihad bilgisi ve yeteneği olmayanların müctehidler taklid etmesinin gerekliliği hususunda sahâbe ve tâbiîn’in icması olduğuna açık bir delildir. Ayrıca ictihad etmeye herkes kâdir değildir. İctihad edebilmek için şer’î delillerden hüküm istinbat etmeye yetecek seviyede akıl gücü gereklidir. Allah Teâla bu melekeyi herkese vermemiştir. İctihad etme herkesten istendiğinde insanlar gücünün yetmediği bir işten sorumlu tutulmuş olurdu ki, bu şeriatla câiz değildir.⁶⁰

Ayrıca Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, ictihad edebilecek seviyede olmayanların ictihad etmesinin haram olduğunu da ifade etmektedir. Çünkü böyle bir

⁵⁶ Muhammed Yusuf, *Mazhablar Birlik Ramzi*, 56; Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, *Fıkhiy Yöneliş ve Kitoblar* (Taşkent: Hilol-Naşr, 2019), 52-53.

⁵⁷ Muhammed Yusuf, *Kifoya Şarhi Mutasari Vikoya*, 1/15.

⁵⁸ Muhammed Yusuf, *Mazhablar Birlik Ramzi*, 57; *Fıkhiy Yöneliş ve Kitoblar*, 53.

⁵⁹ Muhammed Yusuf, *Mazhablar Birlik Ramzi*, 84.

⁶⁰ Muhammed Yusuf, *Usulü'l-fıkıh*, 541.

kimsenin yeterli ilmî birikim ve donanımı olmadığı için şer'î delillerden hüküm istinbat imkansızdır. Eğer hüküm istinbat ettiklerini dava etseler hata etmiş sayılırlar. Bununla hem kendisi sapar hem de başkalarını saptırırlar.⁶¹

4. "Mezhepler ihtilafa sebep olmaktadır."

Dinin ictihad edilmeyen sahalalarında ihtilafın da olamayacağını ifade eden Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, fikhî ihtilafların zaman, toplum ve hayat tarzının değişmesi ile değişime uğrayan ve esasında şeklî olan durumlarla ilgili olduğunu söylemekte ve bunu doğal bir olgu olarak nitelemektedir.⁶²

Dinin sâbiteleri denilen asla değişmez hükümler vardır. Mesela dinin inanç boyutu asla değişmez, bugün inanılması gerekli olan hususlar yarın da olduğu gibi devam eder, hiçbir şekilde değişime uğramaz. Aynı şekilde dinin rüknü olan ve dinin temelini oluşturan hususlar da sâbit kalır. Bu hususlar ile ilgili hükümler Şâri' tarafından tafsilatıyla açıklanmış, insanların müdahalesine yol bırakmamıştır. Hayatın değişmesiyle değişime uğraması mümkün olan hususları ise serbest bırakarak müslümanların ictihad etmesine yol açmıştır. Fakihler işte bu alanlarda ictihad ederler. Onların hüccet ve delilleri anlayış derecelerine, meseleleri çözme usûllerine göre ictihadları sonucunda ulaştıkları hükümler de farklı olabilir. İhtilaf denilen şey işte budur.⁶³

Doğası gereği insanlar arasında ihtilafın olması kaçınılmazdır. Bu cümleden olarak nassların anlaşılmasında da ihtilaflar vardır ve bu doğal bir durumdur. Doğal ihtilaflar iyi niyet ile yürütülen bir faaliyetten doğar ve iyilikle sonuçlanır. Sahabenin, tâbiînin ve müslümanların kabulüne mazhar olmuş dört mezhep imamlarının arasındaki ihtilaflar bunun en açık örneğidir. Bu çeşit ihtilaf ve tartışmalar, hakikat arayışında olan müctehidlerin hak yolundaki ictihadı olarak ümmet için rahmettir.⁶⁴

3.4. Mezhepleri İnkâr Etmenin Hükümü

Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf *Mazhablar Birlik Ramzi* adlı kitabında bu konuyla ilgili Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî'nin (1848-1886) *Mecmû'a-i Fetâvâ* adlı eserinden alıntı yaparak özetini vereceğimiz aşağıdaki bilgileri vermektedir:⁶⁵

"Dört mezhep imamları olsun veya diğerleri olsun hiçbirisi mezheplerini oluştururken ve meseleleri çözüme kavuştururken şeriat kaidelerini ihlal etmemişlerdir. Her biri Kur'an, Sünnet, icma ve kıyas olmak üzere dört ana kaynağa dayanmıştır. Aralarındaki farklar ise sadece ayet ve hadislerin manalarının anlaşılmasında ortaya çıkmıştır. Hiçbiri bu konuda taassuba düşmediği gibi kıyası da şeriata tercih etmemiştir. Onları kıyası öne geçirmekle suçlamak sadece kuru bir iftiradan ibarettir... Yani hiçbir mezhep, ayet ve hadislerle, icma ve kıyasa muhalefet etmemiştir. Her meselenin dayanağı dört ana delilden birine dayanmaktadır..."

⁶¹ Muhammed Yusuf, *Usulü'l-fıkıh*, 538.

⁶² Muhammed Yusuf, *Mazhablar Birlik Ramzi*, 57-58.

⁶³ Muhammed Yusuf, *Mazhablar Birlik Ramzi*, 58.

⁶⁴ Muhammed Yusuf, *İhtilaflar: Sabablar, Yeçimler*, 87.

⁶⁵ Muhammed Yusuf, *Mazhablar Birlik Ramzi*, 84-86.

Dolayısıyla dört mezhepten birini inkâr eden kişi, onların şeriata uygunluğunu bildiği halde ve sırf bu yüzden inkâr ediyorsa dinden çıkmış sayılır. Çünkü bu davranışıyla dini küçümsemiş ve inkâr etmiştir. Onların şeriata ve ayet, hadislerle aykırı olduğu varsayımı ile karşı çıkan kişi ise hata etmiş olur..."⁶⁶

Vasatiya Hayot Yoli adlı eserinde ise mezhepleri inkâr ederek yeterli seviyede ilmi olmadığı halde Kur'ân ve Sünnet'ten kendi başına hüküm çıkarmaya çalışmayı "dinde aşırılık, dinin sınırlarını aşmak" olarak tanımladığı gulûv'ün en şiddetlisi olarak nitelemektedir.⁶⁷

Sonuç

Mezhep karşıtı söylemlerin Orta Asya topraklarında dillendirilmeye başlaması 20. yüzyılın başlarına denk gelmektedir. Zamanla küçük çaplı olsa da yaygınlık kazanmaya başlayan ve Sovyetler Birliği'nin son dönemlerinde, özellikle 1991'de Orta Asya Türkî Cumhuriyetlerin bağımsızlık kazanmasının ardından etkin bir şekilde tartışılmaya başlayan mezhep karşıtı söylemlerle bölgedeki din adamlarının da mücadele ettiği görülmektedir. Bunlardan birisi Sovyetler Birliği'nin Orta Asya ve Kazakistan Dinî İdaresinin son başkanı-müftüsü, bağımsızlıktan sonra Özbekistan Müslümanlarının Dinî İdaresi'nin ilk başkanı-müftüsü Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf (1952-2015) olmuştur.

Sadece Özbekistan'da değil, diğer Orta Asya ülke müslümanları arasında da saygın bir isim olan Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, müslümanların birlik içinde yaşamasına önem vermiş, bu birliğin sağlanmasında mezheplerin büyük bir katkısı olduğunu dile getirmiştir. Hem müftülük döneminde hem de gurbet yıllarında ve vatanına dönüşü sonrasında bu düşüncesini hayata geçirmeye özellikle çaba göstermiştir.

Ona göre varlık sebebini ve temelini ihtilaflar oluşturan mezhepler dinî hayatın bir gerçeği ve gereğidir. Mezhepler dinin yaşanmasını ve hayata geçirilmesini kolaylaştırır. Onun eserlerine baktığımızda kendi başına ictihad edebilecek konumda olmayanların genelde kadimden beri müslümanların geniş bir kitlesi tarafından benimsenen dört fıkıh mezhebine, özelde bölge halkının tarihî arka planını da dikkate alındığında Hanefî mezhebine bağlı olmaya vurgu yaptığını görmekteyiz.

Mezhep olgusunu kaçınılmaz bir realite olarak gören Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, mezhep karşıtı söylemlerde bulunanların eleştirilerine kendi ifadesiyle ilmî bir bakış açısından cevaplar vermiştir. Ona göre mezhep karşıtı söylemlerde bulunanların iddialarında bir tutarsızlık ve çelişki vardır. Onlar müslümanların geniş bir kitlesi tarafından dinî bilgilerine güvenilen müctehid imamların öncülüğünde kurulmuş olan mezhepleri inkâr ederken esasında kendileri de "mezhepsizlik" mezhebine bağlanmaya çağırmaktadırlar. Dolayısıyla mezhepsizlik

⁶⁶ bkz.: Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *Mecmû'a-i Fetâvâ* (Leknev: Matba'-i Muḥammad Bakhsh Khan Laknavî, 1305), 1/29-30.

⁶⁷ Muhammed Yusuf, *Vasatiya Hayot Yoli*, 208-209.

davası ile elde edilmesi düşünülen sonuç yine bir mezhep bağlılığına götüreceği için yerleşik mezhepleri ortadan kaldırmanın pratikte bir karşılığı yoktur.

Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf, mezhep inkarcılarının iddiasının aksine mezheplerin müslümanlar arasında birliğin sağlanmasında büyük bir rolü olduğunu vurgulayarak mümkün olduğu kadar müslümanların birliğini zedeleyici ihtilaflardan kaçınmayı, ayet ve hadislerin mânâlarının anlaşılmasından, zaman, mekan ve şartların değişmesinden dolayı ortaya çıkabilecek tartışmaların ilmî bir ortamda saygı çerçevesinde yürütülmesi gerektiğini ifade ederek müctehid imamlara saygılı olmaya, mezheplere hoşgörülü davranmaya ve her konuda ifrat ve tefritten kaçınarak Kur'an'da da ifade edildiği üzere "vasat (mutedil) ümmet" olmaya davet etmektedir.

Kaynakça

- Akdoğan, Ferhat – Aslan, Mahsum. "Muhammed Said Ramazan El-Bûtî'nin Mezhepsizlik Söylemine Yaklaşımı". *Batman Akademi Dergisi* 7/1 (Haziran 2023). 36-57. <https://doi.org/10.58657/batmanakademi.1272844>.
- Babadzhanov, Bakhtiyar vd. "Mukhammadzhan Khindustani (1892-1989) i religioznaja sreda ego epokhi (predvaritel'nye razmyshleniya o formirovani 'sovetskogo islama' v Srednej Azii) [Muhammadjan Hindustani (1892-1989) and the Religious Milieu of His Time (Preliminary Consideration of the Formation of 'Soviet Islam' in Central Asia)]". *Vostok* 5 (Eylül-Ekim 2004), 43-59.
- Babadjanov, Bakhtiyar. "The Last Soviet Mufti of Central Asia: Muhammad-Sodiq Muhammad-Yusuf". *Voices on Central Asia*. Erişim 10 Ekim 2024. <https://voicesoncentralasia.org/the-last-soviet-mufti-of-central-asia-muhammad-sodiq-muhammad-yusuf/>
- Bûtî, Muhammed Saîd. *Mazhabsizlik İslom Şariatiga Tahdid Soluvçi Eng Hatarli Bidattir*. çev. Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf. Taşkent: Hilol-Naşr, 2018.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Dışlamacı Müslümanlığın Orta Asya'daki İzdeşimleri: Selefilik Hareketi ve Taliban". *Orta Asya'da İslâm*. ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı. 3/1287-1324. Ankara-Türkistan: Ahmet Yesevî Üniversitesi, 2012.
- Erdem, Mehmet. "Mezhepsizlik Söyleminin Dayandırıldığı Argümanların Temel Önergeleri Üzerine". *Uluslararası Rahmet ve Çatışma Bağlamında İslam Mezhepleri Sempozyumu (25-27 Mart 2016 Karaman)*, ed. Halit Çalış, Ali Bayer, Duran Ali Yıldırım. 179-189. Karaman: Karaman İslami İlimler Derneği Yayınları, 2017.
- Erşahin, Seyfettin. "Bağımsızlık Sonrasında Türkistan Cumhuriyetlerinde Dini Yapılanma". *Türk Dünyasının Dini Meseleleri [Kutlu Doğum Haftası (8: 1997: Ankara)]*. yay. haz. Ömer Turan. 25-58. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- Eşit, Yusuf. "Mezhepsizlik Anlayışına Modern Dönemde Yöneltilen İki Eleştiri: M. Zahid el-Kevserî ve Said Ramazan el-Bûtî". *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı (Modern Dönem): Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı (IV.: 2022: Muş)*. ed. Murat Serdar, Cahit Karaalp, Abdullah Arca. 341-359. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2022.
- Hucendî, Muhammed Sultan. *Heli'l-müslimü mülzemün bi't-tibâ'i mezhebin mu'ayyenin mine'l-mezâhibi'l-erba'a*. thk. Ebû Üsâme Selim b. İd el-Hilâlî. Merkezü'd-dirâsâtî'l-menheciyyeti's-selefiyye, 2. Basım, 1420/1999.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. *Makâlâtü'l-Kevserî*. Kahire: el-Mektebetü't-tefvîkiyye.
- Koca, Ferhat. "Mezhep (Fıkıh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/537-542. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

- Leknevî, Muhammed Abdülhay. *el-Mecmû'a-i Fetâvâ*. Leknev: Matba'-i Muḥammad Bakhsh Khan Laknavî, 1305.
- Muhammed Yusuf, Muhammed Amin. *İslomga Bog'ishlangan Umr*. Taşkent: Hilol-Naşr, 2016.
- Muhammed Yusuf, Muhammed Sâdık. *Fıkhîy Yöneliş va Kitoblar*. Taşkent: Hilol-Naşr, 2019.
- Muhammed Yusuf, Muhammed Sâdık. *İhtiloflar: Sabablar, Yeçimlar*. Taşkent: Hilol-Naşr, 2016.
- Muhammed Yusuf, Muhammed Sâdık. *Kifoya Şarhi Muhtasari Vikoya*. Taşkent: Şark Naşriyot, 2008.
- Muhammed Yusuf, Muhammed Sâdık. *Mazhablar Birlik Ramzi*. Taşkent: Hilol-Naşr, 2018.
- Muhammed Yusuf, Muhammed Sâdık. *Oçik Hat*. Taşkent: Hilol-Naşr, 2018.
- Muhammed Yusuf, Muhammed Sâdık. *Vasatiya Hayot Yoli*. Taşkent: Hilol-Naşr, 2016.
- Muhammed Yusuf, Muhammed Sâdık. *Usulü'l-Fıkh*. Taşkent: Hilol-Naşr, 2019.
- Olcott, Martha Brill. "A Face of Islam: Muhammad-Sodiq Muhammad-Yusuf". *Carnegie Papers* 82 (March 2007), 5-29. <https://carnegieendowment.org/research/2007/04/a-face-of-islam-muhammad-sodiq-muhammad-yusuf?lang=en>